فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دهم، شماره چهارم (پیاپی ۳۸)، زمستان ۱۴۰۰
شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X- ۲۵۸۸
http://serd.khu.ac.ir
صفحات ۱۶-۱

تحلیل و رتبه‌بندی شاخص‌های مؤثر بر توانمندسازی روستاییان مورد: بخش چندار شهرستان ساوجبلاغ

سعید عزیزی؛ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
مسعود مهدوی‌حاجیلویی*؛ استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
ریباز قربانی‌نژاد؛ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۲۰ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۵/۰۵

چکیده

توانمندسازی روستاییان - به عنوان رویکرد جدید توسعه - در افزایش درآمد و توسعه سکونتگاه‌های روستایی مؤثر است. به بیانی دیگر، توسعه روستایی بدون توانمندسازی روستاییان امکان‌پذیر نمی‌شود. چراکه تغییر و تکامل دانش، مهارت و نگرش روستاییان از فرآگرد توانمندسازی، بستر توسعه روستایی پایدار است و همچنانکه روستاییان از ایده‌ها و روش‌های تازه استقبال می‌کنند، به‌دنبال آن، افکارشان نیز متحول می‌شود و در نتیجه، نگرش تازه‌ای در آن‌ها نسبت به فعالیت‌های کشاورزی و دیگر فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی ایجاد می‌شود و با ارتقای ظرفیت‌های شناختی (آگاهی و دانش) خود، موجبات توسعه پایدار روستایی را فراهم می‌سازند. هدف از انجام این پژوهش، تحلیل و رتبه‌بندی سکونتگاه‌های روستایی از نظر عوامل مؤثر بر توانمندسازی روستاییان بخش چَندار شهرستان ساوجبلاغ بوده‌است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر رویکرد پژوهش، کمّی (پیمایشی) است. جامعه آماری شامل ساکنان ۱۰ روستای پرجمعیت بخش چندار شهرستان ساوجبلاغ با جمعیت ۱۲۷۶۴ تن است و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ نفر به دست آمد و براساس جمعیت هر روستا، نسبت نمونه هر روستا مشخص گردید. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه پژوهشگرساخته است. برای مقایسه و رتبه‌بندی روستاها از شش شاخص ترکیبی (مولفه) شامل علاقه و انگیزه افراد، آموزش، مشارکت روستائیان، گردشگری، خدمات کمیته امداد و ظرفیت‌های جغرافیایی به عنوان عوامل اثرگذار بر توانمندسازی استفاده شده‌است. به‌منظور وزن‌دهی شاخص‌ها از تکنیک دیمتل و برای رتبه‌بندی از مدل ویکور بهره گرفته شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که روستای کُردان در رتبه یک و بعد از آن به ترتیب مزرعه گزل‌دره، فشند، مزرعه حسن آباد، ازنق، سبیستان، هرجاب، کوشک زر، امامزاده شاه‌حسین و بانوصحرا قرار گرفته‌اند. در میان شاخص‌های موثر بر توانمندسازی به ترتیب شاخص‌های مشارکت، علاقه‌مندی و انگیزه، بیشترین نقش را داشتند و سپس، ظرفیت‌های جغرافیایی، آموزش و خدمات کمیته امداد در رتبه‌های بعدی قرار دارند. شاخص گردشگری با اختلاف در رتبه آخر قرار گرفته‌است.

واژگان کلیدی: توانمندسازی، اقتصاد روستایی، توسعه روستایی، شهرستان ساوجبلاغ،

* masoudmahdavi5@gmail.com

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

۱) مقدمه

عمران و توسعه روستایی در چند دهه اخیر همواره یکی از دغدغه‌های اصلی توسعه در ایران و دیگر کشورهای در حال توسعه بوده‌است. در بسیاری از کشورها، توسعه روستایی به‌مثابهٔ راهبردی بااهمیت برای تأمین نیازهای اساسی و توزیع بهینه منافع ناشی از توسعه ملی تلقی شده و بدین منظور نیز با شیوه‌های متعدد، الگوهای متنوعی برای توسعه روستایی تجربه شده که عمدتاً دستاورد مطلوبی نداشته و هنوز هم سهم جوامع روستایی در حال توسعه از توسعه و پیشرفت بسیار اندک است (تعالی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۵). به نظر سیلبرفین، اهمیت توجه به توسعه روستایی تنها به این علت نیست که بخش عمده‌ای از جمعیت کشورهای در حال توسعه در مناطق روستایی زندگی می‌کنند، بلکه به این علت است که بسیاری از مسائل و مشکلات شهرهای این‌گونه کشورها، مانند بیکاری شهری، تراکم جمعیت، شکل‌گیری کمربند فقر شهری، حاشیه‌نشینی و بروز ناهنجاری‌ها و کج‌روی‌های اجتماعی و در مجموع بحران‌های شهری در بی‌توجهی به روستاها نهفته است (Sillberfein, 2004: 258-261). توانمندسازی روستاییان ازیک‌طرف به دلیل توسعه روستایی و از طرف دیگر به دلیل کاهش مشکلات شهری ناشی از مهاجرت روستاییان در سه دههٔ اخیر به عنوان یک رویکرد تازه در توسعه روستایی مطرح گردیده‌است. امروزه توسعه روستایی تا حدودی تابعی از توانمندسازی روستاییان است، زیرا تغییر و تکامل دانش، مهارت و نگرش روستاییان، به توسعه روستایی منجر می‌شود. در این زمینه، همان‌طوری که روستاییان از پذیرش روش‌های تازه و تازه‌تر استقبال می‌کنند، افکارشان متحول می‌شود و در نتیجه، نگرش جدیدی در آن‌ها نسبت به فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی ایجاد می‌شود و با ارتقای ظرفیت‌های شناختی (آگاهی و دانش) خود، موجبات توسعه پایدار مناطق روستایی را فراهم می‌سازند (حیدری ساربان، ۱۳۹۱: ۱۶۹). زمینه لازم برای توانمندسازی افراد کم‌درآمد و فقیر برای رسیدن به حقوق خود از راه دستیابی و کنترل بر منابع طبیعی سازمان‌های موجود و تغییریافته، است. همچنین، توانمندسازی فرآیندی است که در آن افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها بر مسائل و مشکلاتی که با آن روبرو هستند، کنترل و اختیار پیدا کنند. بنابراین، هدف توانمندسازی کمک به افراد ضعیف است که تلاش نمایند مهارت‌ها و توانایی‌هایشان را برای کنترل عاقلانه بر زندگی افزایش داده و بر ضعف‌هایشان غلبه نمایند و جنبه‌های مثبت زندگی‌شان را بهبود بخشند (کیمیایی،۱۳۹۰: ۶۲). اهمیت توانمندسازی برای دنیای کسب‌وکار به حدی است که از آن به عنوان رکن بنیادی در فرایند اشتغال یاد می‌شود و با توجه به اینکه جامعه روستایی ایران به میزان زیادی با بیکاری (آشکار و پنهان) روبرو است، می‌توان گفت که توانمندسازی روستاییان راه‌حل سودمندی برای خروج از بیکاری است (میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۲)؛ چنانکه روزماری معتقد است بین توانمندسازی و توسعه پایدار روستایی، از راه کاهش فقر، توزیع قدرت و ثروت، ارتقای اطلاعات اقتصادی، اشتغال‌زایی و ...، رابطهٔ مستقیم وجود دارد (Rosemary, 1993: 55).

در این چهارچوب، با توجه به این که سکونتگاه‌های روستایی بخش چندار در شهرستان ساوجبلاغ استان البرز، از دیرباز با محرومیت و پایین‌بودن سطح زندگی روبه‌رو بوده‌اند؛ توجه به موانع توانمندسازی در روستاهای این ناحیه و نیز اهمیت توسعه اجتماعی و ارتقاء کیفیت زندگی روستاییان ایجاب می‌کند تا

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

شناخت علمی و دقیق‌تری به مسئله توانمندسازی روستاییان و توسعه اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی به دست آوریم؛ زیرا، این نوع شناخت کمک شایانی به کاهش فقر و بالابردن سطح توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌های روستایی می‌کند. هدف از پژوهش حاضر، مطالعه وضعیت شاخص‌های مؤثر بر توانمندسازی روستاییان و رتبه‌بندی سکونتگاه‌های روستایی از نظر عوامل مؤثر بر توانمندسازی در بخش چندار شهرستان ساوجبلاغ است. با این شناخت می‌توان برنامه‌ریزی بهتری برای اهداف توسعه روستایی به‌ویژه از منظر توانمندسازی و اولویت‌های آن انجام داد.

۲) مبانی نظری

تعاریف و تفسیرهای متفاوتی از توانمندسازی ارائه شده است که بسیاری از آن‌ها با یکدیگر مشابه‌اند. به‌عنوان مثال، تعریف تور (۱۹۸۶)، از توانمندسازی دقیقاً مانند تعریف راپاپورت است که وی عقیده دارد توانمندسازی به مفهوم فرایندی است که مردم طی آن به قدری توان یافته‌اند که در کنترل و تأثیرگذاری بر رخدادهای تعیین‌کننده در زندگی‌شان مشارکت کنند (حواسی ابدالانی، ۱۳۹۶: ۶۶). ریفکین توانمندسازی را فرایندی می‌داند که به واسطه آن افراد بر امور و کارهای خود تسلط بیشتری می‌یابند و با کسب قدرت بالا، کنترل بر منابع، اعتمادسازی، ظرفیت‌سازی و مشارکت فعال می‌توانند مسیر زندگی‌شان را به‌درستی هدایت کنند (میرزایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۱). به طور کلی، توانمندسازی فرآیندی است که در آن افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها بر مسائل و مشکلاتی که با آن روبرو هستند، کنترل و اختیار پیدا کنند. بنابراین، هدف توانمندسازی کمک به افراد ضعیف است که تلاش نمایند مهارت‌ها و توانایی‌هایشان را برای کنترل عاقلانه بر زندگی افزایش داده و بر ضعف‌هایشان غلبه نمایند و جنبه‌های مثبت زندگی‌شان را بهبود بخشند (کیمیایی،۱۳۹۰: ۶۲).

نظریه‌های متعددی در مورد توانمندسازی و فقرزدایی از سوی اندیشمندان به بحث گذاشته شده‌است. محور اصلی این نظریه‌ها تغییر ساختار و شرایطی است که نابرابری‌ها را تحمیل می‌کند. با در نظر گرفتن اینکه نابرابری‌ها در هر نقطه‌ای از دنیا با توجه به شرایط فرهنگی، تاریخی و اجتماعی متفاوت است، این نظریه‌ها بر دو پیش‌فرض استوار است: ۱) ارتقای توان افراد برای اتکاء به خود موجب افزایش قدرت آن‌ها خواهد شد؛ و ۲) قدرت، نشانه برتری فرد نیست، بلکه کنترل منابع مادی و غیرمادی می‌تواند به توزیع عادلانه‌تر و برابری کمک نماید. از نظر طرفداران این نظریه‌ها، برآورده ساختن نیازهای اساسی از حقوق اولیه تمام افراد است و هر فردی باید امکان آن را داشته باشد که از توانایی‌ها و خلاقیت‌های خود استفاده کند. بنابراین اقشار ضعیف جامعه باید بیاموزند که با خودیاری و اعتمادبه‌نفس در پذیرش و توزیع مسئولیت‌ها چه در خانواده و چه در جامعه شرکت کنند (زیاری،۱۳۹۳: ۸۸).

رویکرد توانمندی انسانی را که نخستین بار آمارتیاسن – برنده جایزه نوبل اقتصاد سال ۱۹۹۸- مطرح کرد، بیانگر آن است که رفاه فردی و ترتیبات اجتماعی بر این اصل استوار است که مردمان چه می‌خواهند و چه می‌توانند بکنند. در این دیدگاه در ارزیابی رفاه فردی، نگاه از مطلوبیت، منابع و درآمد، به‌سوی کارکردها می‌چرخد. کارکردها بر کار انسان‌ها و خواسته‌ها و مواردی چون برخورداری از

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

تندرستی، امکان مشارکت اجتماعی، داشتن مسکن و ... استوار است. کارکردها فراتر از جنبه مادی رفاه است و می‌تواند بالفعل یا بالقوه (توانمندی‌ها) باشد.

توانمندسازی روستایی، به عنوان رویکردی نسبتاً تازه در توسعه پایدار نواحی روستایی، با دیدی نظام‌مند و یکپارچه و ترکیبی مطالعه می‌شود تا در سایهٔ آن خودتعیینی، شایستگی، تاثیر، معنی‌داری و اعتماد به عنوان موتور محرکه توانمندسازی در اجتماعات روستایی بروز کند و سازمان‌دهی شود تا از این راه بتوان حق توسعه‌یافتگی و زندگی شرافتمندانه را در فضاهای زیست روستایی تحقق عینی بخشید (رکن‌الدین افتخاری و حیدری ساربان، ۱۳۹۶: ۲۷۶). بنابراین، فرآیند توانمندسازی جوامع روستایی را می‌توان در چهار بُعد اقتصادی، اجتماعی (فرهنگی و روان‌شناختی)، محیطی و نهادی مورد توجه قرار داد. رهیافت‌های توانمندسازی را نیز می‌توان در سه رهیافت اصلی در قالب رهیافت ارتباطی (فرآیندی بالا به پایین و مبتنی بر تفویض اختیار)، رهیافت انگیزشی (به معنای توان‌افزایی) و رهیافت شناختی (با رویکرد ساختاری) دسته‌بندی کرد.

به‌طورکلی، عوامل مختلفی در توانمندسازی افراد مؤثر است؛ این عوامل از دیدگاه‌های متفاوتی دسته‌بندی‌شده‌اند یکی از دیدگاه‌های معروف، دیدگاه اسپریتزر جرچن (۱۹۹۲) است. به باور وی عوامل اصلی مؤثر بر توانمندسازی عبارت‌اند از: عوامل فردی: تحصیلات، سابقه کار، جنسیت، نژاد، کانون کنترل درونی، عزت‌نفس؛ عوامل گروهی: اثربخشی گروه، اهمیت گروه، اعتماد درون‌گروهی، ادراک افراد گروه نسبت به تأثیرشان بر مدیران؛ عوامل سازمانی: ابهام در نقش، دسترسی به منابع، حیطه کنترل، دسترسی به اطلاعات، حمایت اجتماعی سیاسی، جایگاه فرد در سلسله‌مراتب سازمانی، جو مشارکتی واحد کار (ضیایی و دیگران، ۱۳۸۷: ۷۲). برای دست‌یابی به اثرات مثبت ظرفیت‌سازی باید هر سه جنبه توسعه منابع انسانی، توسعه نهادی و توسعه‌سازمانی را مدنظر قرار دارد (Amundsen & Martinsen, 2015: 308).

بر مبنای دیدگاه صاحب‌نظران توسعه، مفهوم توانمندسازی با مفهوم ظرفیت‌سازی ارتباط نزدیکی دارد. ظرفیت‌سازی، فرآیندی دائمی، قابل‌انعطاف، تأثیرپذیر و پاسخگو است که تمام بازیگران را شامل می‌شود. ظرفیت‌سازی بخشی از یک مفهوم چند سویه است که معانی متفاوتی را نظیر قادرسازی، مشارکت، حمایت، تمرکززدایی و خصوصی‌سازی را مطرح می‌کند. تعریف هریک از این مفاهیم از دیدگاه ظرفیت‌سازی به عنوان یک فرایند یا الگو و تلاش برای نزدیک شدن به یک تعریف از این مفهوم، نظرها را معطوف به مسئله قدرت و انتقال قدرت می‌کند. آشکار است پیش از هرگونه اقدام برای ارائه تعریف عملی باید درکی از شرایط ذهنی و الگوی مواجه دولت و نیز دولت محلی با مفهوم انتقال قدرت به دست آورد. در شکل شماره (۱)، این مفهوم تشریح شده‌است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

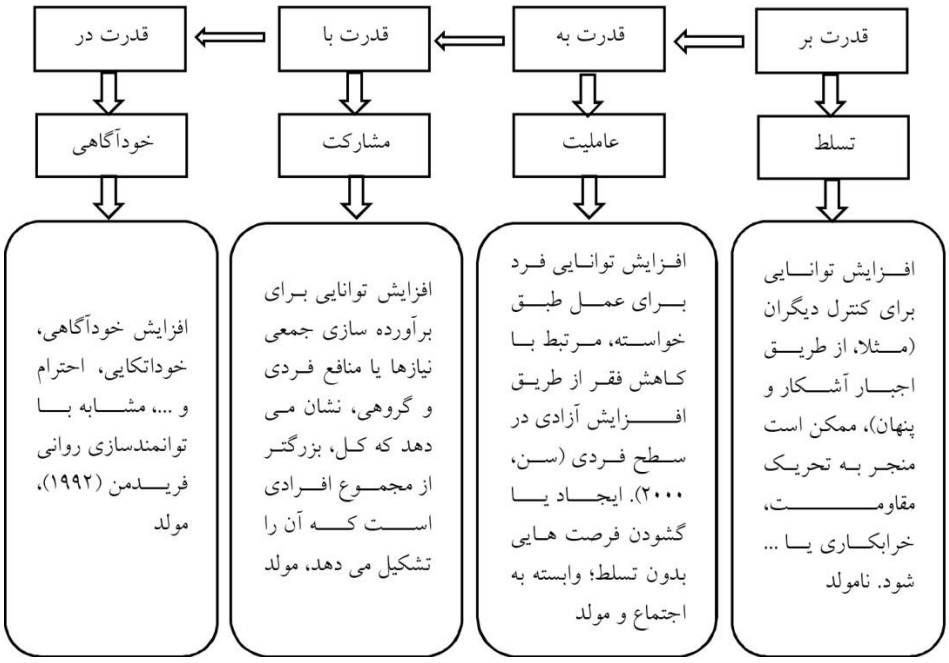

شکل ۱. فرایند توانمندسازی و انتقال قدرت. منبع: (Knight & Cottrell, 2016: 36)

در زمینه جایگاه توانمندسازی در توسعه اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی مطالعات داخلی و خارجی متعددی صورت گرفته‌است. در ادامه، به چند مورد از مهم‌ترین پژوهش‌هایی صورت گرفته اشاره می‌شود.

مطالعات کارل (۲۰۰۷)، نشان می‌دهد که نبود دانش، آگاهی و راهبرد در طرح‌های ظرفیت‌سازی و توانمندسازی، مانع توسعه روستایی است و از این منظر ظرفیت‌سازی و توانمندسازی برای فعالان و کنشگران در عرصه کشاورزی و توسعه، یک انتخاب راهبردی است که می‌تواند گذار موفقیت‌آمیز توسعه کشاورزی و روستایی را به ارمغان بیاورد. در واقع، فرجام ظرفیت‌سازی و توانمندسازی، رسیدن به توسعه روستایی و کشاورزی پایدار و توسعه‌گرا است. هزینه توانمندسازی در مناطق روستایی، در آموزش شایسته کشاورزان و کارکنان درگیر در بخش کشاورزی نهفته است (Karl, 2007).

ابایومی و ابادات (۲۰۱۴)، به نقش سازمان‌های غیردولتی در توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی در نیجریه پرداخته‌اند. پژوهش آنها نشان داده‌است که دسترسی نداشتن به تسهیلات اعتباری، دسترسی نداشتن به زمین کشاورزی و محدودیت‌های محیطی، دسترسی نداشتن به اطلاعات، نبودِ برنامه‌های آموزشی مناسب و عدم ظرفیت‌سازی توسط سازمان‌های غیردولتی به‌عنوان مانع در برابر توانمندسازی اقتصادی زنان در منطقه مورد مطالعه به شمار می‌رود. ریورا و کارنینگ (۱۹۹۰)، در پژوهشی با عنوان "توانمندسازی زنان از راه ترویج کشاورزی: یک دیدگاه جهانی"، به این نتیجه رسیدند که ترویج نقش مهمی در توانمندسازی زنان و در نتیجه، توسعه پایدار روستایی دارد (Rivera & Corning, 1990) . استارت (۲۰۰۷)، در پژوهش خود پیرامون طراحی و تبیین الگوی توانمندسازی روستاییان مالزی به این نتیجه رسید که عوامل شخصی (سن و وضعیت تحصیلی)، عوامل اجتماعی و اقتصادی (اندازه خانوار، اندازه مالکیت زمین، میزان استفاده از نهادهای کشاورزی و وضعیت بهره‌برداری از اراضی کشاورزی) و عوامل محیطی (میزان استفاده از سموم و کود شیمیایی، میزان حفاظت از خاک، شاخص‌های توسعه

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

حفاظت از خاک) از مهم‌ترین عوامل در توانمندسازی روستایی به ویژه کشاورزان به شمار می‌رود. کینی (۲۰۰۶)، در مطالعات خود که پیرامون خوداثربخشی و نقش آن در احساس توانمندی روستاییان در آفریقا انجام داد، به این نتیجه رسید که بین توانمندسازی و میزان ماندگاری در روستا، میزان تمایل به کارگروهی، وضعیت فعالیت‌های آموزشی، میزان استفاده از کالاهای فرهنگی و میزان مشارکت در امور روستا رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد.

از پژوهشگران داخلی، عنابستانی و همکاران (۱۳۹۰)، در پژوهشی به بررسی ویژگی‌های مکانی - فضایی مشارکت در توانمندسازی اقتصاد روستایی شهرستان ایجرود پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنان بیانگر آن است که بسترهای لازم برای اعمال رویکردهای مشارکت در توانمندسازی اقتصادی روستاییان در بخش کشاورزی تا حد کمی فراهم شده‌است. با توجه به گسترش دیدگاه‌های توسعه مردم محور در زمینه توسعه روستایی و تایید فرضیه‌های پژوهش، تأکید بر رهیافت‌های مشارکتی برای توانمندسازی اقتصادی بخش کشاورزی سکونتگاه‌های روستایی اجتناب‌ناپذیر است. مطیعی‌لنگرودی و همکاران (۱۳۹۱)، در پژوهشی به تبیین عوامل مؤثر بر توانمندسازی روستاییان در توسعه کارآفرینی بخش‌های زند و سامن شهرستان ملایر پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که وجود عوامل فردی و محیطی در افزایش توانمندی روستاییان برای ایجاد و توسعهٔ کسب‌وکار تأثیر دارد. عوامل مؤثر از منظر گروه کنترل در این پژوهش عبارت‌اند از عامل سازمانی، عامل منابع مالی و اقتصادی، عامل مهارت و دانش، عامل خانواده، عامل عزت‌نفس، عامل مشارکت اجتماعی و عامل زیرساختی. اصغری‌لفمجانی و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی، موانع توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی مددجویان زیر پوشش کمیته امداد در سیستان را مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که محدودیت‌های منابع آب بر فعالیت‌های معیشتی و درآمد و اشتغال، مشکلات سازمانی و ویژگی‌های شخصیتی یا فردی سرپرست خانوارهای زیر پوشش کمیته امداد به‌عنوان مهم‌ترین محدودیت‌های توانمندسازی اجتماعی در منطقه به حساب می‌آیند.

با نگاهی به پیشینه موضوع توانمندسازی جوامع محلی و روستایی، مشخص می‌شود که این موضوع از ادبیات تقریباً گسترده‌ای برخوردار است و پژوهش‌های خارجی و داخلی زیادی در این زمینه انجام شده‌است. تفاوت و در واقع، مزیت پژوهش حاضر نسبت به دیگر پژوهش‌های مرتبط در دو مورد قابل بیان است: نخست این که، سنجش سطح توانمندسازی در روستاهای یک بخش می‌تواند تفاوت بین روستاها را نشان بدهد و دوم این که، با مقایسه میزان اثرگذاری شاخص‌های توانمندسازی می‌توان به اهمیت شاخص‌ها و اولویت آنها برای برنامه‌های توانمندسازی پی برد.

۳) روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر رویکرد پژوهش، کمّی (پیمایشی) است. جامعه آماری شامل ساکنان محلات ۱۰ روستای پرجمعیت بخش چندار شهرستان ساوجبلاغ با جمعیت ۱۲۷۶۴ نفر است و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ نفر به دست آمده‌است و براساس جمعیت هر روستا،

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

نسبت نمونهٔ هر روستا مشخص گردید (جدول ۱). برای مقایسه و رتبه‌بندی روستاها، براساس مطالعات کتابخانه‌ای از شش شاخص ترکیبی (مؤلفه) شامل علاقه و انگیزه افراد، آموزش، مشارکت روستائیان، گردشگری، خدمات کمیته امداد و ظرفیت‌های جغرافیایی به عنوان عوامل اثرگذار بر توانمندسازی استفاده شده‌است.

ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه پژوهشگرساخته است. روایی صوری پرسشنامهء تهیه‌شده با استفاده از نظرات پنج کارشناس به تایید رسید و پایایی آن نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۲ برای مجموع شش شاخص به دست آمد. پاسخ‌های روستاییان به سؤالات موردنظر وارد نرم‌افزار $SPSS_{21}$ شده و میانگین هر شاخص در روستاها محاسبه گردید. سپس از روش دیمتل برای وزن‌دهی شاخص‌ها استفاده شد. برای رتبه‌بندی روستاها از نظر شاخص‌های توانمندسازی نیز از تکنیک ویکور استفاده شد.

جدول ۱. جمعیت روستاهای مورد مطالعه و حجم نمونه در هر روستا

روستا	جمعیت روستا	نمونه
کوشک زر	۴۵۳	۱۴
بانو صحرا	۵۳۲	۱۶
مزرعه حسن‌آباد	۷۱۴	۲۱
هرجاب	۷۷۰	۲۳
ازنق	۸۵۵	۲۶
امامزاده شاه‌حسین	۹۵۱	۲۹
مزرعه گزل دره	۹۴۰	۲۸
کردان	۱۴۲۰	۴۳
فشند	۲۳۳۴	۷۰
سیبستان	۳۷۹۵	۱۱۴
جمع	۱۲۷۶۴	۳۸۴

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، شهرستان ساوجبلاغ است. این شهرستان با مساحتی حدود ۲۷۸۵ کیلومتر مربع در غرب استان البرز واقع شده و حدود ۱۲ درصد از وسعت استان را در بر گرفته است. این شهرستان از شرق به شهرستان کرج، از جنوب به شهرستان‌های نظرآباد و کرج، از غرب به شهرستان آبیک و از شمال به شهرستان تنکابن محدود می‌شود. شهرستان ساوجبلاغ از سه بخش به نام‌های مرکزی، چَندار و چهارباغ، شش دهستان به نام‌های سعیدآباد، هیو، چندار، برغان، رامجین و چهاردانگه و چهار شهر به نام‌های هشتگرد، شهر جدید هشتگرد، طالقان و چهارباغ تشکیل شده‌است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان البرز، ۱۳۹۹). بخش چَندار یکی از بخش‌های مهم ساوجبلاغ[1] است که در فاصله هفت کیلومتری شهر کرج در شمال اتوبان کرج – قزوین قرار دارد. براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت بخش چندار ۲۸۸۴۱ نفر بوده‌است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). از میان روستاهای این بخش، ۱۰ روستایی که جمعیت بیشتری داشتند برای این پژوهش انتخاب شد (شکل ۲).

[1]. ساوجبلاغ به معنی چشمه آب سرد است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

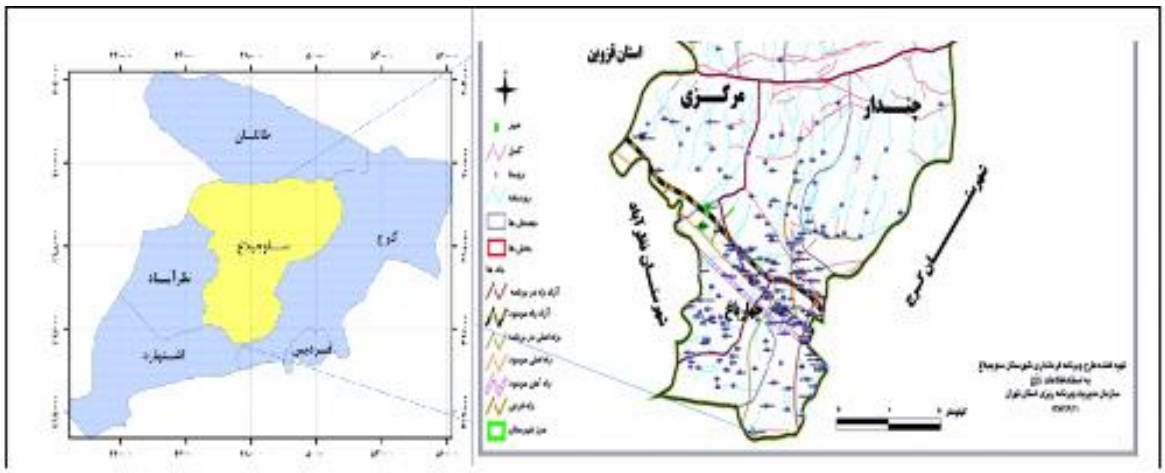

شکل ۲. نقشه موقعیت بخش‌ها و روستاها در سطح شهرستان ساوجبلاغ

۴) یافته‌های تحقیق

به‌منظور بررسی وضعیت روستاها از نظر شاخص‌های مؤثر بر توانمندسازی، میانگین پاسخ‌ها به عنوان ماتریس خام استفاده گردید. قبل از فرایند رتبه‌بندی ابتدا وزن شاخص‌های پژوهش محاسبه گردید. با توجه به اینکه شاخص‌های استفاده شده اهمیت یکسانی ندارند از تکنیک وزن‌دهی دیمتل استفاده شد (گام‌های این تکنیک در ادامه ارائه گردیده‌است).

گام ۱. تشکیل ماتریس ارتباط مستقیم: به‌منظور تشکیل ماتریس ارتباط مستقیم، از میانگین حسابی نظرات خبرگان استفاده شد (جدول ۲)، و برای تشکیل ماتریس ارتباط مستقیم از متغیرهای زبانی تعریف‌شده در جدول ۳ استفاده شد.

جدول ۲. ماتریس اولیه (میانگین حسابی پرسشنامه‌ها)

شاخص	ظرفیت‌های جغرافیایی	خدمات کمیته امداد	آموزش	علاقه و انگیزه افراد	مشارکت روستائیان	گردشگری
ظرفیت‌های جغرافیایی	0.00	0.00	0.00	3.33	2.33	2.33
خدمات کمیته امداد	1.67	0.00	3.00	2.33	2.67	1.67
آموزش	1.67	1.00	0.00	3.00	3.00	1.67
علاقه و انگیزه افراد	2.33	1.33	3.00	0.00	3.00	1.67
مشارکت روستائیان	3.00	3.00	3.00	1.67	0.00	2.33
گردشگری	2.67	0.00	0.00	0.00	1.00	0.00

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

جدول ۳. مقادیر کمّی معادل با مفاهیم کلامی ماتریس اولیه

مفاهیم کلامی	مقادیر کمی
بی‌تأثیر	۰
تأثیر بسیار کم	۱
تأثیر کم	۲
تأثیر شدید	۳
تأثیر بسیار شدید	۴

چنانکه ملاحظه می شود، بیشترین مقدار کمّی به مفهوم کلامی "تاثیر بسیار شدید" داده شده‌است.

گام ۲. نرمال کردن ماتریس ارتباط مستقیم: برای نرمالیزه کردن ماتریس به دست آمده (جدول ۴) از فرمول‌های ۱ و ۲ استفاده می‌کنیم.

(فرمول ۱)

$$H_{ij} = \frac{z_{ij}}{r}$$

که r از رابطه زیر به دست می‌آید:

(فرمول ۲)

$$r = max_{1 \le i \le n}(\sum_{j=1}^{n} z_{ij}$$

جدول ۴. ماتریس نرمال شده

M	ظرفیت‌های جغرافیایی	خدمات کمیته امداد	آموزش	علاقه و انگیزه	مشارکت روستائیان	گردشگری
ظرفیت‌های جغرافیایی	0.000	0.000	0.000	0.256	0.179	0.179
خدمات کمیته امداد	0.128	0.000	0.231	0.179	0.205	0.128
آموزش	0.128	0.077	0.000	0.231	0.231	0.128
علاقه و انگیزه	0.179	0.103	0.231	0.000	0.231	0.128
مشارکت روستائیان	0.231	0.231	0.231	0.128	0.000	0.179
گردشگری	0.205	0.000	0.000	0.000	0.077	0.000

گام۳. محاسبه ماتریس ارتباط کامل: بعد از محاسبه ماتریس‌های فوق، ماتریس روابط کل فازی با توجه به فرمول ۳ به دست آمد (جدول های شماره ۵ و ۶).

(فرمول۳)

$$T = \lim_{k \to +\infty} (H^1 + H^2 + \cdots + H^k) = H \times (I - H)^{-1}$$

در این فرمول I ماتریس یکه است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

جدول ۵. ماتریس یکه

	ظرفیت‌های جغرافیایی	خدمات کمیته امداد	آموزش	علاقه و انگیزه	مشارکت روستائیان	گردشگری
ظرفیت‌های جغرافیایی	1	0	0	0	0	0
خدمات کمیته امداد	0	1	0	0	0	0
آموزش	0	0	1	0	0	0
علاقه و انگیزه	0	0	0	1	0	0
مشارکت	0	0	0	0	1	0
گردشگری	0	0	0	0	0	1

جدول ۶. ماتریس ارتباط کامل

	ظرفیت‌های جغرافیایی	خدمات کمیته امداد	آموزش	علاقه و انگیزه افراد	مشارکت روستائیان	گردشگری	R
ظرفیت‌های جغرافیایی	0.459426	0.500348	0.511	0.277065	0.1892	0.3612	2.298
خدمات کمیته امداد	0.553585	0.693183	0.613	0.594243	0.2686	0.6224	3.345
آموزش	0.520468	0.66835	0.61	0.369374	0.3221	0.5874	3.078
علاقه و انگیزه افراد	0.551144	0.703639	0.457	0.580799	0.3565	0.6571	3.306
مشارکت روستائیان	0.629635	0.559833	0.614	0.610167	0.4699	0.7379	3.622
گردشگری	0.142675	0.222623	0.152	0.10377	0.075	0.336	1.032
J	2.856932	3.347977	2.958	2.535419	1.6812	3.3019	

گام۴. گام بعدی به دست آوردن مجموع سطرها و ستون‌های ماتریس T است. مجموع سطرها و ستون‌ها با توجه به فرمول‌های ۵ و ۶ محاسبه می‌شود.

$$(D)_{n\times 1} = [\sum_{j=1}^{n} T_{ij}]_{n\times 1}$$

$$(R)_{1\times n} = [\sum_{i=1}^{n} T_{ij}]_{1\times n}$$

که D و R به ترتیب ماتریس n*۱ و ۱*n هستند.

گام۵: به دست آوردن وزن‌های نفوذ و اثرگذاری معیارها

اهمیت نسبی معیارها با استفاده از فرمول (۶) محاسبه می‌شود.

$$w_j = [(D_i + R_i)^2 + (D_i - R_i)^2]^{\frac{1}{2}}$$

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

گام۶: نرمال‌سازی اوزان معیارها

وزن‌های به‌دست‌آمده از مرحله قبلی با استفاده از فرمول (۷) نرمال گردید. جدول شماره (۷)، وزن‌های نرمال شده معیارها را نشان می‌دهد.

$$\bar{W}_j = \frac{w_j}{\sum_{j=1}^{n} w_j}$$

جدول ۷. نرمال‌سازی وزن معیارها

	R	J	R+J	R-J	$\bar{W}_j$	w_j
ظرفیت‌های جغرافیایی	2.298322	3.30189	5.6	-1.003568	5.6894	0.1665
خدمات کمیته امداد	3.345303	1.681242	5.027	1.664061	5.2948	0.155
آموزش	3.077834	2.535419	5.613	0.542415	5.6394	0.165
علاقه و انگیزه افراد	3.305791	2.957596	6.263	0.348195	6.2731	0.1836
مشارکت روستائیان	3.621712	3.347977	6.97	0.273735	6.9751	0.2041
گردشگری	1.032095	2.856932	3.889	-1.824837	4.2959	0.1257

با توجه به نتیجه نهایی تکنیک دیمتل، شاخص مشارکت روستاییان بالاترین امتیاز را به‌دست آورده‌است؛ پس از آن شاخص‌های علاقه و انگیزه افراد، ظرفیت‌های جغرافیایی، آموزش، خدمات کمیته امداد و گردشگری قرار می‌گیرند (شکل ۳).

شکل ۳. نمودار وزن شاخص‌های توانمندسازی با استفاده از تکنیک دیمتل

وزن‌های به‌دست‌آمده در مرحله قبل در تکنیک ویکور استفاده شد. در تکنیک ویکور شاخص‌های توانمندسازی به عنوان معیار و ۱۰ روستا به عنوان گزینه درنظر گرفته‌شده‌اند. مراحل رتبه‌بندی روستاها با استفاده از تکنیک ویکور در ادامه بیان شده‌است.

۱- تشکیل ماتریس تصمیم

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

ماتریس تصمیم متشکل از گزینه‌ها (سطرها) و معیارها (ستون‌ها) است. گزینه‌ها ۱۰ روستای بخش چندار هستند و معیارها، شش شاخص هستند که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد (جدول شماره ۸).

جدول ۸. ماتریس تصمیم–وضعیت شاخص‌های توانمندسازی در روستاهای بخش چندار

	ظرفیت جغرافیایی	آموزش	گردشگری	مشارکت روستائیان	علاقه و انگیزه افراد	خدمات کمیته امداد
کوشک زر	3.0556	2.8056	3.5	3.5556	3.3472	3.139
بانوصحرا	3.2632	3.4474	3.2105	3.8026	2.9079	3.105
مزرعه حسن‌آباد	2.8952	3.8333	3.5238	3.3333	3.1905	3.143
هرجاب	3.192	3.48	3.48	3.37	3.22	3.06
ازنق	3.456	3.36	3.52	3.33	3.32	3.18
امامزاده شاه‌حسین	3.2414	3.2586	3.5977	3.1466	3.2845	3.69
مزرعه گزل‌دره	3.46	3	3.5889	3.375	3.425	3.367
کردان	3.3429	3.2976	3.7222	3.4226	3.4583	3.131
فشند	3.4114	3.1197	3.5164	3.3556	3.4014	3.345
سیبستان	3.388	3.0485	3.3655	3.3825	3.387	3.208

۲- نرمال کردن داده‌ها: اولین مرحله در اجرای مدل‌های تصمیم‌گیری به‌خصوص مدل ویکور بی‌مقیاس سازی به‌منظور همگن کردن داده‌ها است (جدول شماره ۹). ابتدا با استفاده از روش بی‌مقیاس‌سازی اقلیدوسی داده‌ها نرمال شدند.

$$Aij = \frac{aij}{\Sigma aij}$$

جدول ۹. ماتریس نرمال شده

	ظرفیت جغرافیایی	آموزش	گردشگری	مشارکت روستائیان	علاقه و انگیزه افراد	خدمات کمیته امداد
کوشک زر	0.0934	0.0859	0.0999	0.1043	0.1016	0.0970
بانوصحرا	0.0998	0.1056	0.0917	0.1116	0.0883	0.0959
مزرعه حسن‌آباد	0.0885	0.1174	0.1006	0.0978	0.0969	0.0971
هرجاب	0.0976	0.1066	0.0994	0.0989	0.0977	0.0945
ازنق	0.1057	0.1029	0.1005	0.0977	0.1008	0.0982
امامزاده شاه‌حسین	0.0991	0.0998	0.1027	0.0923	0.0997	0.1140
مزرعه گزل‌دره	0.1058	0.0919	0.1025	0.0990	0.1040	0.1040
کردان	0.1022	0.1010	0.1063	0.1004	0.1050	0.0967
فشند	0.1043	0.0955	0.1004	0.0985	0.1033	0.1033
سیبستان	0.1036	0.0934	0.0961	0.0993	0.1028	0.0991

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

۳- تعیین بالاترین ارزش f_i^* و پایین‌ترین ارزش f_i^- توابع معیار $f_i^* = \max_j f_{ij}; \quad f_i^- = \min_j f_{ij}$

جدول ۱۰. محاسبه بالاترین و پایین‌ترین ارزش (گام سوم)

	ظرفیت‌های جغرافیایی	آموزش	گردشگری	مشارکت روستائیان	علاقه و انگیزه افراد	خدمات کمیته امداد
f+	.106	0.117	0.106	0.112	0.105	0.114
f-	0.089	0.086	0.092	0.092	0.088	0.095
(f)-(f-_	0.017	0.031	0.015	0.019	0.017	0.019

۴- محاسبه شاخص‌های سودمندی(S_j) و *تأسف*(R_j) برای تمام گزینه‌ها که به‌صورت زیر تعریف می‌شوند: بدین منظور ، ابتدا وزن‌های به‌دست‌آمده در دیمتل در ماتریس تصمیم‌گیری ضرب می‌شود.

$$S_j = \sum_{i=1}^{n} w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-}; \qquad R_j = \max_i \left[w_i \cdot \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-} \right]$$

مقدار شاخص ویکور (Q_i) برای تمام گزینه‌ها از طریق فرمول زیر محاسبه شد.

$$Q_j = v \cdot \frac{S_j - S^-}{S^* - S^-} + (1 - v) \cdot \frac{R_j - R^-}{R^* - R^-}$$

$$S^* = \max_j S_j; \quad S^- = \min_j S_j; \quad R^* = \max_j R_j; \quad R^- = \min_j R_j \qquad V = 0.5$$

جدول ۱۱. محاسبه گام نهایی

	s	r	Sj- S-	Rj-R-	(Sj- S-)/S*-S -	(Rj-R-)/R* -R-		Q
کوشک زر	0.4810	0.1650	0.1358	0.0343	0.773128	0.46797	1.241098	0.620549
بانوصحرا	0.5209	0.1836	0.1757	0.0529	1.000101	0.72064	1.720741	0.86037
مزرعه حسن‌آباد	0.4353	0.1460	0.0901	0.0153	0.512996	0.209006	0.722002	0.361001
هرجاب	0.4932	0.1550	0.1480	0.0243	0.842491	0.330586	1.173076	0.586538
ازنق	0.4444	0.1471	0.0992	0.0164	0.56486	0.222996	0.787856	0.393928
امامزاده شاه‌حسین	0.3914	0.2041	0.0462	0.0734	0.26321	1.000545	1.263755	0.631878
مزرعه گزل‌دره	0.3902	0.1338	0.0450	0.0031	0.256354	0.04262	0.298973	0.149487
کردان	0.3452	0.1375	0.0000	0.0068	0.000171	0.092539	0.092711	0.046355
فشند	0.4095	0.1391	0.0643	0.0084	0.365901	0.114462	0.480363	0.240181
سیبستان	0.4889	0.1307	0.1437	0.0000	0.817937	0.000416	0.818353	0.409176

بدین ترتیب، روستاها براساس رتبه‌بندی شاخص ویکور، از کمترین امتیاز تا بالاترین امتیاز رتبه‌بندی شدند. در این رتبه‌بندی هر روستا که امتیاز پایین‌تری داشته باشد رتبه بالاتری می‌گیرد. بدین ترتیب، روستای کُردان در رتبه یک قرار گرفت و بعد از آن به ترتیب مزرعه گزل‌دره، فشند، مزرعه حسن‌آباد، ازنق، سبیستان، هرجاب، کوشک زر، امامزاده شاه‌حسین و بانو صحرا قرارگرفته‌اند. شکل شماره (۴) مقدار شاخص ویکور و رتبه‌بندی روستاها را نمایش می‌دهد.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

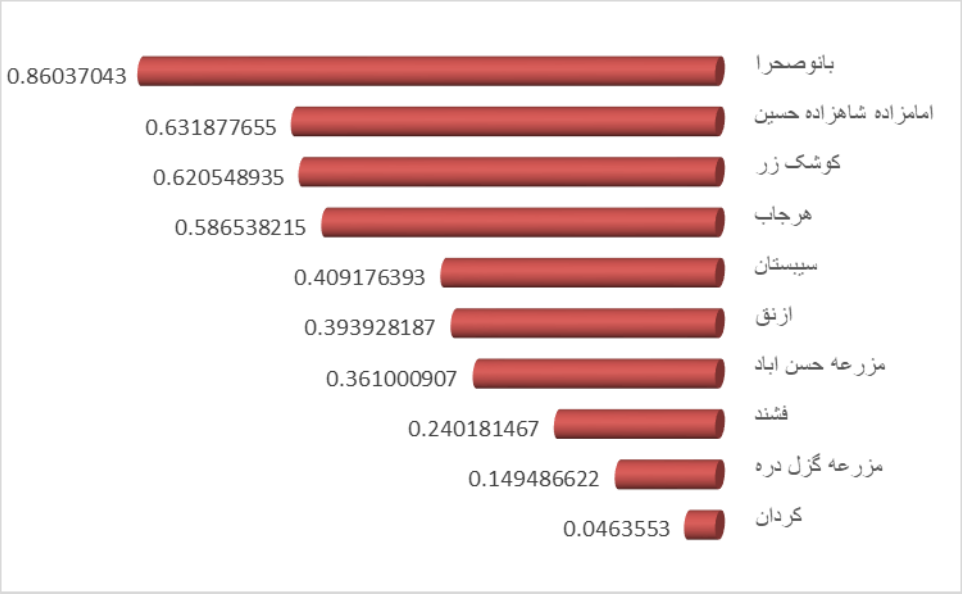

شکل ۴. نمودار رتبه‌بندی روستاهای بخش چندار

۵) نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه یک چهارم از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کنند و هنوز در بسیاری از نواحی با مشکلات محرومیت و توسعه نیافتگی روبرو هستند و همچنین، بسیاری از مشکلات شهرها مانند حاشیه‌نشینی و فقر شهری ریشه در مسائلی دارد که در روستاها حل‌نشده‌اند؛ بنابراین، توسعه روستایی در اولویت برنامه‌ریزی‌ها قرار می‌گیرد. در این مسیر، یکی از رویکردهای مهم به‌منظور توسعه روستایی، توانمندسازی جوامع محلی و روستایی است. توانمندسازی روستاییان باعث فقرزدایی و کاهش محرومیت می‌شود، کارآفرینی روستایی را افزایش می‌دهد و عدالت در روستاها را گسترش می‌دهد. توانمندسازی روستاییان خود زیر تأثیر عواملی قرار دارد. در واقع، توانمندسازی نیاز به محرک و تقویت‌کننده‌هایی دارد که در این پژوهش شش عامل علاقه و انگیزه افراد، آموزش، مشارکت روستائیان، گردشگری، خدمات کمیته امداد و ظرفیت‌های جغرافیایی به عنوان عوامل مؤثر بر توانمندسازی روستاییان در بخش چندار شهرستان ساوجبلاغ انتخاب گردید. این شاخص‌ها با توجه به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و محیطی روستاها به‌صورت متفاوت تأثیر می‌گذارند.

در این پژوهش و در محدوده مورد مطالعه، شاخص مشارکت روستاییان بالاترین امتیاز را به دست آورده‌است و پس از آن، شاخص‌های علاقه و انگیزه افراد، ظرفیت‌های جغرافیایی، آموزش، خدمات کمیته امداد و گردشگری قرار گرفته‌اند. در این زمینه، مطالعات کارل (۲۰۰۷)، نشان داد که نبودِ دانش، آگاهی و راهبرد در طرح‌های ظرفیت‌سازی و توانمندسازی، مانع توسعه روستایی است. کینی (۲۰۰۶)، هم در مطالعات خود در آفریقا به وجود رابطه مستقیم و معنادار بین توانمندسازی و میزان تمایل به کارگروهی، وضعیت فعالیت‌های آموزشی، میزان استفاده از کالاهای فرهنگی و میزان مشارکت در امور روستاها اشاره کرده‌است. مطیعی‌لنگرودی و همکاران (۱۳۹۱)، به عوامل فردی و محیطی در افزایش توانمندی روستاییان برای ایجاد و توسعهٔ کسب‌وکارها اشاره کرده‌اند. اصغری‌لفمجانی و همکاران (۱۳۹۵)، در مورد

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]
[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

خانوارهای روستایی مددجویان زیر پوشش کمیته امداد در سیستان نتیجه گرفتند که علاوه بر ویژگی‌های شخصیتی یا فردی سرپرست خانوار، محدودیت‌های منابع آب بر فعالیت‌های معیشتی و درآمد و اشتغال آنان تاثیرگذار است و به‌عنوان مهم‌ترین محدودیت‌های توانمندسازی اجتماعی در منطقه به حساب می‌آیند.

براساس رتبه‌بندی شاخص ویکور از کمترین امتیاز تا بالاترین امتیاز، روستای کُردان در رتبه یک قرار گرفته است و بعد از آن به ترتیب مزرعه گزل‌دره، فشند، مزرعه حسن‌آباد، ازنق، سبیستان، هرجاب، کوشک زر، امامزاده شاه‌حسین و بانو صحرا قرارگرفته‌اند. علاوه بر این، اهمیت شاخص‌ها برای اثرگذاری بر متغییر توانمندسازی نیز مشخص شد و می‌توان به شاخص‌های مشارکت، ایجاد علاقه و انگیزه، ظرفیت‌های محیطی و آموزش تاکید بیشتری کرد. از سوی دیگر، روستاهایی که در رتبه‌های پایین از نظر توانمندی قرار دارند نیز می‌توانند در اولویت برنامه‌ها قرار گیرند. براین اساس، پیشنهاد می‌شود به روستاهای بانوصحرا (با جمعیت ۵۳۲ تن)، امامزاده شاه‌حسین (۹۵۱ تن جمعیت)، کوشک زر (۴۵۳ تن جمعیت)، هرجاب (۷۷۰ تن جمعیت)، سبیستان (۳۷۹۵ تن جمعیت) و ازنق (۸۵۵ تن جمعیت)، توجه بیشتری نسبت به بقیه روستاها در برنامه‌های توانمنندسازی بشود. بدین ترتیب، با مطالعه وضعیت و سطح شاخص‌های توانمندسازی در دیگر روستاهای منطقه و همچنین دیگر مناطق کشور، می‌توان به اولویت‌های مکانی و محتوایی برنامه‌ریزی برای اقدامات توانمندسازی جوامع روستایی پی برد. آشکار است که برای این منظور، باید شاخص‌های متعددی در ابعاد فردی، نهادی و محیطی به‌کار گرفته شود.

۶) منابع

- اصغری‌لفمجانی، صادق؛ شهرکی، عیسی و مهدی نادریان‌فر. (۱۳۹۵). **موانع توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی مورد: مددجویان تحت پوشش کمیته امداد در سیستان**. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۵ (۱۵)، ۱۲۴ – ۱۰۳.
- تعالی، پرسا؛ امیر احمدپور و مهدی چرمچیان. (۱۳۹۴). **نقش توانمندسازی در توسعه روستایی**. فصلنامه مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۳(۵۰)، ۲۶-۲۲.
- حواسی ابدالانی، فاطمه. (۱۳۹۶). **توانمندسازی جوامع بومی – محلی برای حفاظت محیطزیست روستایی نمونه موردی: دهستان میربگ جنوبی، شهرستان دلفان استان لرستان**. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا دانشگاه شهید چمران اهواز به راهنمایی مصطفی محمدی ده چشمه. دانشکده علوم انسانی.
- حیدری‌ساربان، وکیل. (۱۳۹۱). **توانمندسازی گامی اساسی برای نیل به توسعه روستایی مطالعه موردی: شهرستان مشگین شهر**. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، ۲۷ (۳)، (پیاپی۱۰۶)، ۱۸۸ – ۱۶۹.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و وکیل حیدری ساربان. (۱۳۹۶). **توانمندسازی روستایی (اصول بنیادین، رهیافت‌ها، نظریه‌ها و تجارب)**. تهران، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، چاپ اول.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان البرز. (۱۳۹۸). **سالنامه آماری استان البرز**.
- زیاری، کرامت الله. (۱۳۹۳). **مکتب‌ها، نظریه‌ها و مدل‌های برنامه و برنامه‌ریزی منطقه‌ای**. تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]

- ضیائی، محمدصادق؛ عباس نرگسیان و سعید آبیغانی اصفهانی. (۱۳۸۷). **نقش رهبری معنوی در توانمندسازی کارکنان دانشگاه تهران**. نشریه مدیریت دولتی، (۱)، ۸۶-۶۷.
- عنابستانی، علی‌اکبر؛ حمید شایان، رضا خسروبیگی و علی‌اکبر تقیلو. (۱۳۹۲). **نقش مشارکت در توانمندسازی اقتصادی نواحی روستایی با تأکید بر بخش کشاورزی (مطالعه موردی: دهستان ایجرود بالا- استان زنجان)**. فصلنامه علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی، شماره ۴۴، ۹۰-۷۳.
- کمیایی، سیدعلی. (۱۳۹۰). **شیوه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار**. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۱ (۴۰)، ۹۲-۶۳.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). **سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵**، استان البرز.
- مطیعی لنگرودی، سیدحسن؛ مجتبی قدیری معصوم، فضیله دادورخانی، جهانگیر یداللهی فارسی و زهرا ترکاشوند. (۱۳۹۱). **تبیین عوامل مؤثر بر توانمندسازی روستاییان در توسعهٔ کارآفرینی (مطالعه موردی: بخش‌های زند و سامن شهرستان ملایر**. مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۴۴ (۸۰)، ۱۳۸ – ۱۱۹.
- میرزایی، حسین؛ غلامرضا غفاری و علیرضا کریمی. (۱۳۸۹). **توانمندسازی، صنعتی شدن و عوامل زمینه‌ای مؤثر برآن (مطالعه موردی: مناطق روستایی شهرستان قروه)**. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۱ (۴)، ۱۲۸-۹۹.

- Amundsen, S., Martinsen, Øyvind L. M. (2015). **Linking Empowering Leadership to Job Satisfaction, Work Effort, and Creativity: The Role of Self-Leadership and Psychological Empowerment,** Journal of Leadership & Organizational Studies, Vol. 22, Issue 3. https://doi.org/10.1177/1548051814565819.
- Abayomi, A., & Abadat, A., (2014). **The Roles of Selected NGOs in Economic Empowerment of Rural Women in Ibadanland, Nigeria**. Academy of Management Journal, 39, PP: 483–504.
- Karl, M. (2007). **Higher Agricultural Education and Opportunity in Rural Development for Women**, The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome, Italy,7-11.
- Kinney, R. F. (2006). **The Community Empowerment scale**, Fountain House Inc., New York, pp: 34-35.
- Rivera, W. M., & Coming, S. L. (1990). **Empowering Women Through Agricultural Extension: A Global Perspective**. Journal of Extension. 28 (4).
- Rosemary, H. (1993). **Human Resource Management Issue and Strategies**, Addisionweily Publisher Ltd.
- Sillberfein, M. (1989). **Settlement form and Rural Development: Scattered Versus Clustered Settlement**, First Edition.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

[DOR: 20.1001.1.23222131.1400.10.38.1.5]